

**1- СЕМЕСТР АМАЛИЙ МАШҒУЛОТИ УЧУН
ЎҚУВ-УСЛУБИЙ
МАТЕРИАЛЛАР**

1-Мавзу: Натюрморт

Натюрморт – тасвирий санъатнинг ўзига хос мустақил туридир. Натюрморт – жонсиз табиат деган маънони билдиради. Натюрмортда кўпинча уй-рўзгор буюмлари, меҳнат қуроллари, сабзавот-мевалар, гуллар, паррандалар ва шу каби нарсалар тасвирланади. Натюрморт тузиш – ижодий ишдир. Шунинг учун 1-курсда талабаларга илк мавзу қилиб ишлаш вазифаси қўйилган. Натюрмортда мусаввирнинг диди ва лаёқати, композицияни фикрлай олиш маданияти намоён бўлади. Тасодифан териб қўйилган нарсаларни натюрморт деб бўлмайдиган.¹



Мазмунли натюрморт асари яратиш фикри мусаввир ҳаёлида узок давом этган қузатишлар ёки бирор нарсадан таъсирланиш натижасида пайдо бўлиши мумкин. Ижодкорнинг кўз ўнгида бўлажак асар – натюрморт

¹ Daniel Burleigh Parkers- The Painter In Oil/ 119b

гавдаланади. Унга мос нарсалар танланиб, хомаки эскизлар чизилади. Эскизлар асосида композиция яратилади.

1. Мавзу танлаш;
2. Натюрморт мавзусига мос нарсалар ва газмол матолар танлаш;
3. Буюмларнинг шакл тузилиши, ранг ва тусларни бир-бирига монанд жойлаштириш;
4. Нарсаларнинг катта-кичиклиги, ҳажми, модели ва ёритилиш хусусиятларига ижодий ёндашиш;

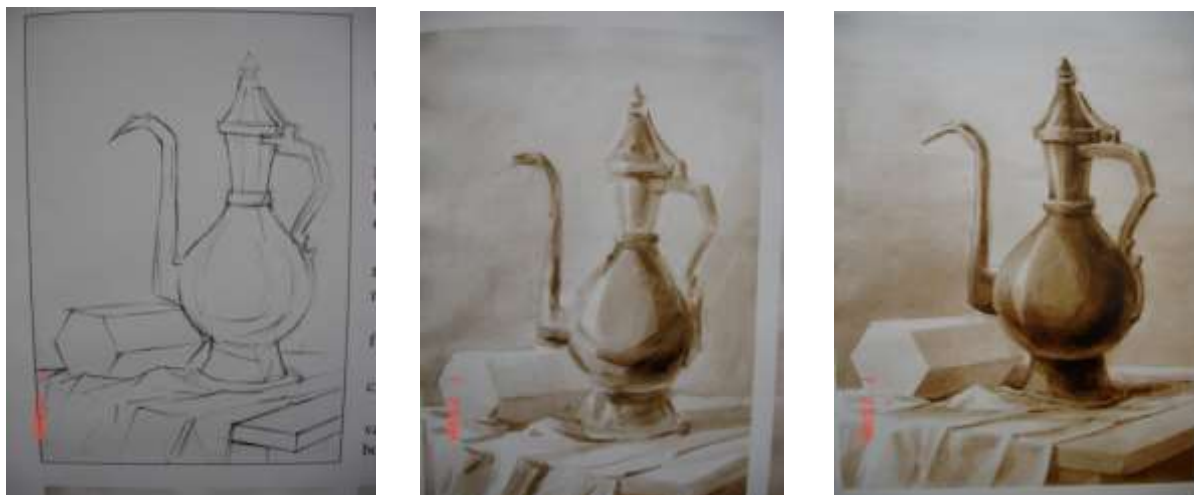
Натюрмортлар тузилиш мақсадига қараб ўқув ва ижодий бўлиши мумкин. Ўқув натюрмортлари ижодий натюрмортдан, албатта, фарқ қилади. Ўқув натюрмортлари маълум дастур талабини ўрганиш учун бажарилади.



Рангтасвир асари буюмларнинг барча хусусиятлари, шакли ва ранги, қаттиқ-юмшоқлиги, сиртининг ялтироқ ёки хиралигига қараб тасвирланади. Ҳаққоний тасвирланган натюрморт асаридан меванинг мазаси, гулларнинг

хиди келиб туради. Бунга эришиш учун рангшунослик назариясини, бўёқларнинг хусусиятларини яхши билмоқ керак, тасвир ва натура ўртасида нисбат уйғунликларини тўғри ифодалай олиш талаб этилади.

Натюрмортда нарса, буюмларнинг ёруғ-соя кучларини фарқлашни ўрганишда, бир хил рангдан фойдаланиб гризайл усулида бажариш мақсадга мувофиқдир.



Гризайл усулида ишлаш

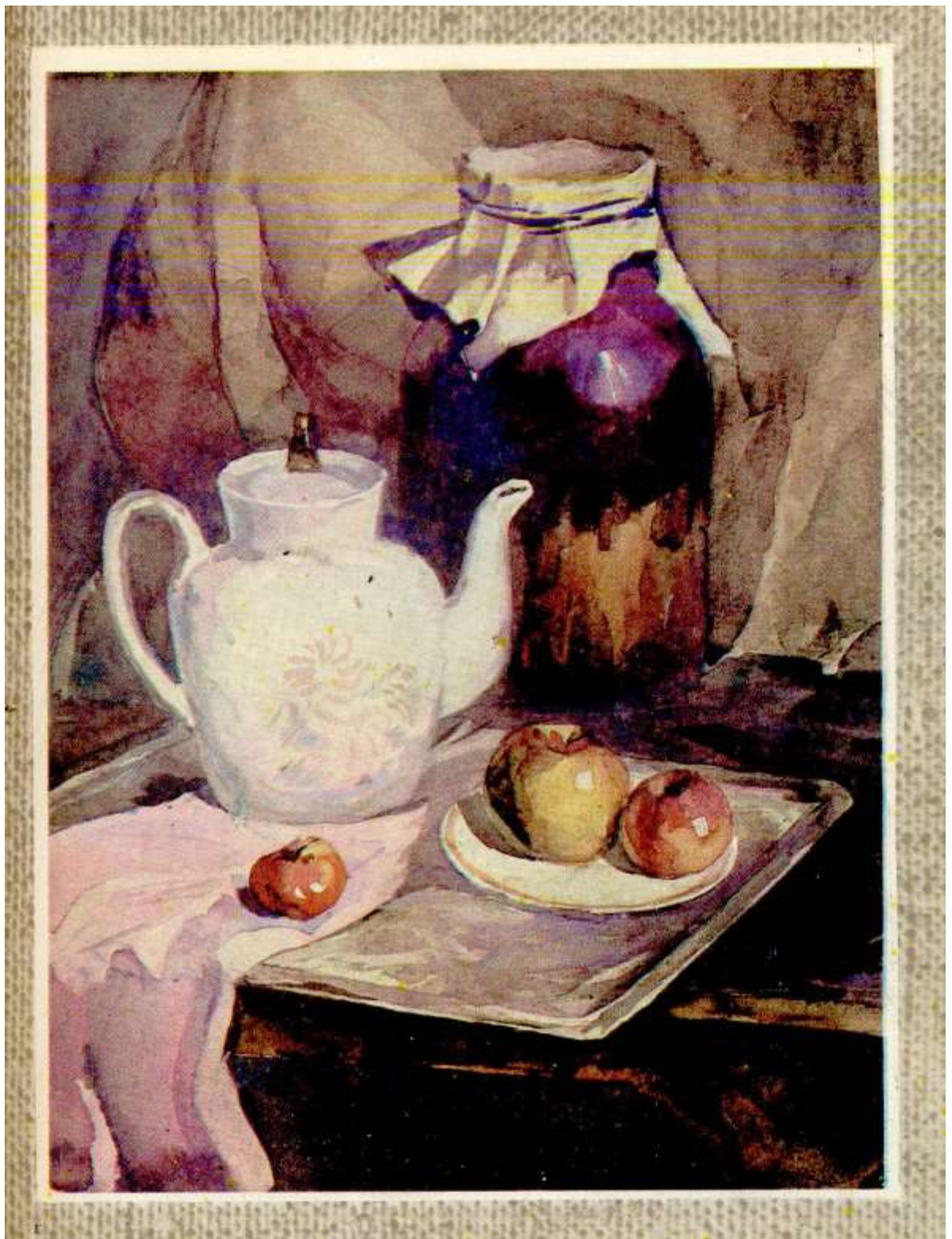
Гризайл усулида акварель, гуашь, мойбўёқ ва бошқа материаллардан фойдаланиш мумкин. Гризайл учун одатда тўқ ранглар танлаб олинади.

Натюрмортнинг қалам эскизига мувофиқ нарса ва буюмларнинг чизиқли расми бажарилади.

Қоғоз юзасида композиция аниқланиб олингандан сўнг энг ёруғ ва энг соя жойлари аниқ чегараси белгилаб чиқилади. Натюрмортда ранг муносабатларини аниқлашда нарсанинг асл ранг тусларини тоза-ёрқин бирлиги қатлами бўялади. Юзада ҳар бир буюм шакли майда бўлакларсиз умумий яхлит ҳажми бўяб борилади. Сувбўёқ билан ишлашда оқ бўёқ сифатида қоғознинг ўзидан фойдаланилади.







2-МАВЗУ: АЁЛ ПОРТРЕТИ ТАСВИРИ НЕЙТРАЛ ФОНДА (ҚИСКА МУДДАТЛИ, ГРИЗАЙЛЬ)

Портрет инсоннинг шундай тасвиридирки, унда нафақат ташқи қиёфа балки ички дунё ва психологик хусусиятлар ҳам очиб берилади. Портрет бирор шахсга хос бўлган ташқи қиёфани, унинг ички дунёси характери ақс эттириш билан бирга, маълум тарихий даврга хос ғазилатларни ҳам сиймоларда ҳаққоний ифодалаб беради.

Инсоннинг ички кечинмаларини унинг юз тузилиши, нигоҳи, юриш-туриши ва кийимида кўриш мумкин. Портрет чизишда бошни тасвирлаётиб талаба шаклнинг ранг тузилиш тасвирлари усулини эгаллайди, анатомиядан олган билимларни амалда қўллашга ўрганади, ранглар ёрдамида борлиқни ифодалайди.²



“Одам боши тасвири” топшириғи устида муваффақиятли ишлаш учун қуйидаги босқичлар асосида иш олиб бориш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

А) Қоғоз юзасида тасвирий композицион жиҳатдан тўғри жойлаштириш, бошқача айтганда, бошни шундай жойлаштириш керакки, у планшетга

² Худайберганов Р.А. “Рангшунослик” Ўқув-қўлланма. Тошкент МРДИ. 2002й.

тортилган қоғоз парчасининг юқорисида осилиб қолмаган, шунингдек, бош тасвири пастга ҳам тушиб кетмасин, бош тасвири қоғозда “эркин нафас олсин”, мутаносиб бўлсин;

Б) Бош шакли хусусияти, мутаносиблигини тўғри билиш;

В) Бош шакли қурилмасини тўғри қуриш;

Г) Ёруғлик – соя ва ранг ёрдамида бош ҳажмини тўғри акс эттириш;

Д) Бош миддиюнлигини бериш;

Е) Умумлаштириш, умумийликка олиб келиш, ўта ёруғликдан, энг иссиқ рангдан, ўта совуқ рангга ўтиш.



Одам бош тасвирини ишлаш рассомдан кўпдан-кўп билим талаб қилади. Бундай талаблар ўқиш ўрганиш ҳам назарий, ҳам амалий тажрибалар тўплашни, уларни ишда қўллай билишни тақозо этади. Одам боши ва танасини рангтасвирини ишлашдан аввал натюрмортларни пухта ишлашни ўрганиб олинган бўлиш керак. Акс ҳолда яхши натижаларга эришиш мушкул бўлади. Одам боши тасвирини ишлашни бир-бири билан узвий боғлиқ ҳолдаги бир нечта босқичларга бўлиш мумкин. Улар қуйидагилардир:

1. Бош тасвирини «гризайл» техникасида бажариш.

2.Бош тасвирини кундузги ёруғлик шароити муҳитида тасвирлаш.

3.Бош тасвирини сунъий ёритилган ҳолатини акс эттириш.

4.Бош рангтасвирини очик ҳавода «пленер»да тасвирлаш.

Одам боши рангтасвирини ишлаш «гризайл» техникасини ўзлаштириб олингандан кейинги муҳим қисмлардандир. Маълумки тасвир ишлаш хоҳ у қаламтасвир бўлсин, хоҳ рангтасвир бўлсин, академик усулда шартлари босқичларга бўлиб олиб борилади. Бундай бир-бири билан узвий боғлиқ ҳолда, методик кетма-кетликда фаолият юритиш ўқув-машқ вазифани муваффақиятли бажаришнинг омили бўлиб хизмат қилади.

Бош рангтасвирини ишлаш албатта бир нечта ёрдамчи қаламлавҳалар ишлаб кўриш, жой танлаш, қиёфачи бошининг ўзига хос шаклий хусусиятларини ўрганишдан бошланади. Улардан унумли фойдаланган ҳолда матога бошнинг қаламтасвири чизилади. Қўйилманинг рангдаги кўриниши қандай эканлигини ҳам бир-нечта кичик ранг-лавҳалар ишлаб кўриш орқали тушунилади. Бунда унинг соя-ёруғлик муносабатлари, ранг хусусиятлари, яхлитлиги, катта шаклни белгилаб тусини ортиқ фонга нисбати қандайлиги аниқлаб олинади. Ана шуларни тайёрлаб, синчковлик билан машқ қилиб кўрилган қалам ва рангли лавҳалар ёрдамида асосий вазифа – академик иш муфассал бажарилишига эришилади.









3-МАВЗУ: ЭРКАК ПОРТРЕТИ ТАСВИРИ

Маълумки илгариги маърузаларда айтиб ўтилганидек рангтасвир ишлашда чизилаётган нарсанинг ранги(тон)ни тўғри акс эттириш, шунга мувофиқ рангини бериш муҳим аҳамиятга эга. Бош тасвирини ишлаш машқларида ҳам бу асосий нарсадир. Бунинг учун аввал тасвирни тўқ-очлигини, шакл хусусиятларини топиб тасвирлашни ўрганиб олиш керак. Бунда гризайл техникасида машқ ишини бажаришга тўғри келади. Чунки шундай қилинганда бошни ҳажмдорлиги, шаклини юзага чиқаришни ўрганиш қулайдир. Ундан ташқари битта ранг туси билан тасвир ишланганда кўпроқ буюмнинг (натюрмортда), бошнинг (портретда) шаклига ва ҳажмини кўрсатишга кўпроқ эътибор бериш мумкин бўлади. Чунки ранг товланишлари, жилвадорлиги бунда иккинчи даражали ҳисобланиб туради. Бундай ҳолда мўйқалам ишлатиш техникаси, усуллари ҳам маълум даражада такомиллаштириб олиш имкони туғилади.



Бош тасвирини ўрганиш одатдагидек чизилаётган шахснинг ўзига хос томонларини «тадқиқ этиш»дан бошланади. Бунинг учун аввал қаламчизмалар, бир нечта қисқа-қисқа муддатли ранглавҳалар бажарилади. Битта рангда, кўпинча жигарранг «марс»ни ёки қора рангни оқ билан қўшиб

ишланадиган тасвирда одам бошининг шакл, тўқ-очлик муносабатлари, фонга нисбатан қандай яхлитликда кўриниши, ундаги асосий қисмларнинг тархи белгилаб олинади. Ана шундай ёрдамчи иш бажарилгач асосий вазифани бошлаб, батафсил тасвирни ишлашга ўтиш мақсадга мувофиқдир. Ўқув-машқ вазифа куйидаги тартибда олиб борилади:

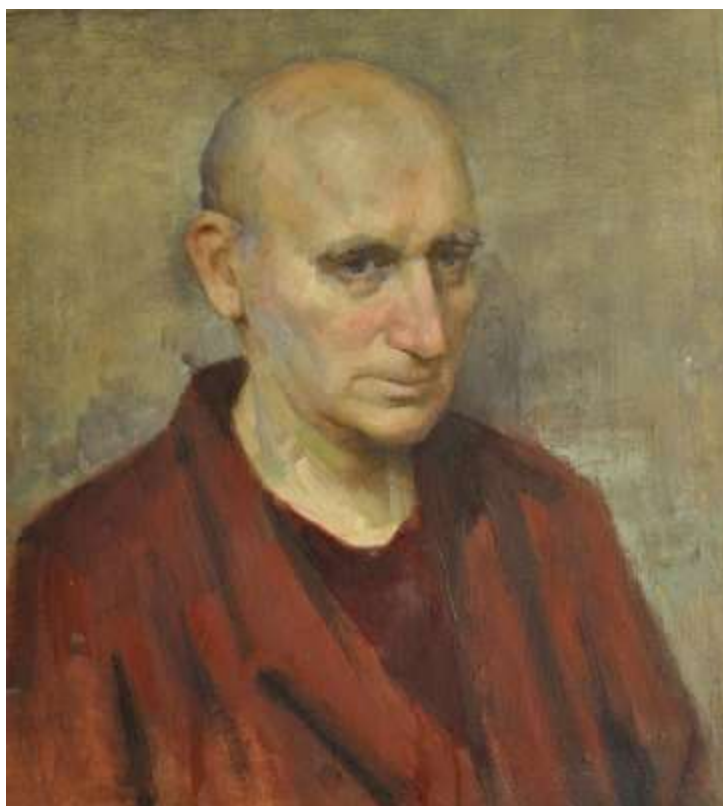
1. Бош ва кийим қисмларининг ёруқлик ва соясининг фонга нисбатан яхлитлигини катга шаклини топиш.
2. Шаклни қисмма-қисм барча бўлақларини ўрганиб, батафсил акс эттириб чиқиш.
3. Умумлаштириш ва тасвири тус-ранг ҳамда тузилиш «конструктив» жиҳатларини яхлит кўриниш ҳолатига олиб келиш.



Юқорида келтириб ўтганимиз уч босқичдан биринчиси аввалги амалий вазифаларни бажариш пайтида анча-мунча ўзлаштириб олинган бўлганлиги сабабли осон бажарилади. Кейинги икки босқич эса эндиги бўладиган машғулотлар натижасида ўрганилиши кўзда тутилган. Иккинчи босқичда асосан бошнинг барча муҳим ҳисобланувчи қисмлари алоҳида-алоҳида синчиклаб, ҳажми ва шаклини чуқур таҳлил қилган ҳолда иложи борича

батафсил ишлаб чиқилади. Аммо батафсиллик умумий катта шаклга ва катта ранг умумлашмаларига путур етказмаслиги керак. Ҳар бир кичик унсур ранги ҳамда шакли ишланар экан унинг катта ҳажмга ва умумий ранг гаммасига нисбати эътиборда ушлаб турилиши зарур шартлардан биридир.

Бош тасвири майда қисмларини, айниқса кўз, қош, бурун, оғиз, кулок кабиларни акс эттириш жараёни жуда нозик ва кўп меҳнат талаб этадиган ишдир. Уларни тасвирлаганда кўп нарсаларни ақл ва тажриба билан ҳал қилиш керак.



Масалан, баъзи уқуви кам талабалар кўз, қош, бурун, оғизни чизиқлар билан ифодалаб қўя қоладилар, уларнинг ўз шакли, ҳажми мавжуд эканлигига чуқур эътибор бермайдилар. Ваҳоланки, ҳар бир шаклнинг бўртиб соя-ёруғга эга бўлиб, ҳажми ранги ўзгача эканлигини сезиб олиш қийин эмас. Бунинг учун уларни ўзаро фарқларини солиштириб аниқлаш ва ўхшатиб акс эттириш мумкин. Бунда уларнинг рангидаги фарқларни ҳам мустасно қилиш керак эмас.

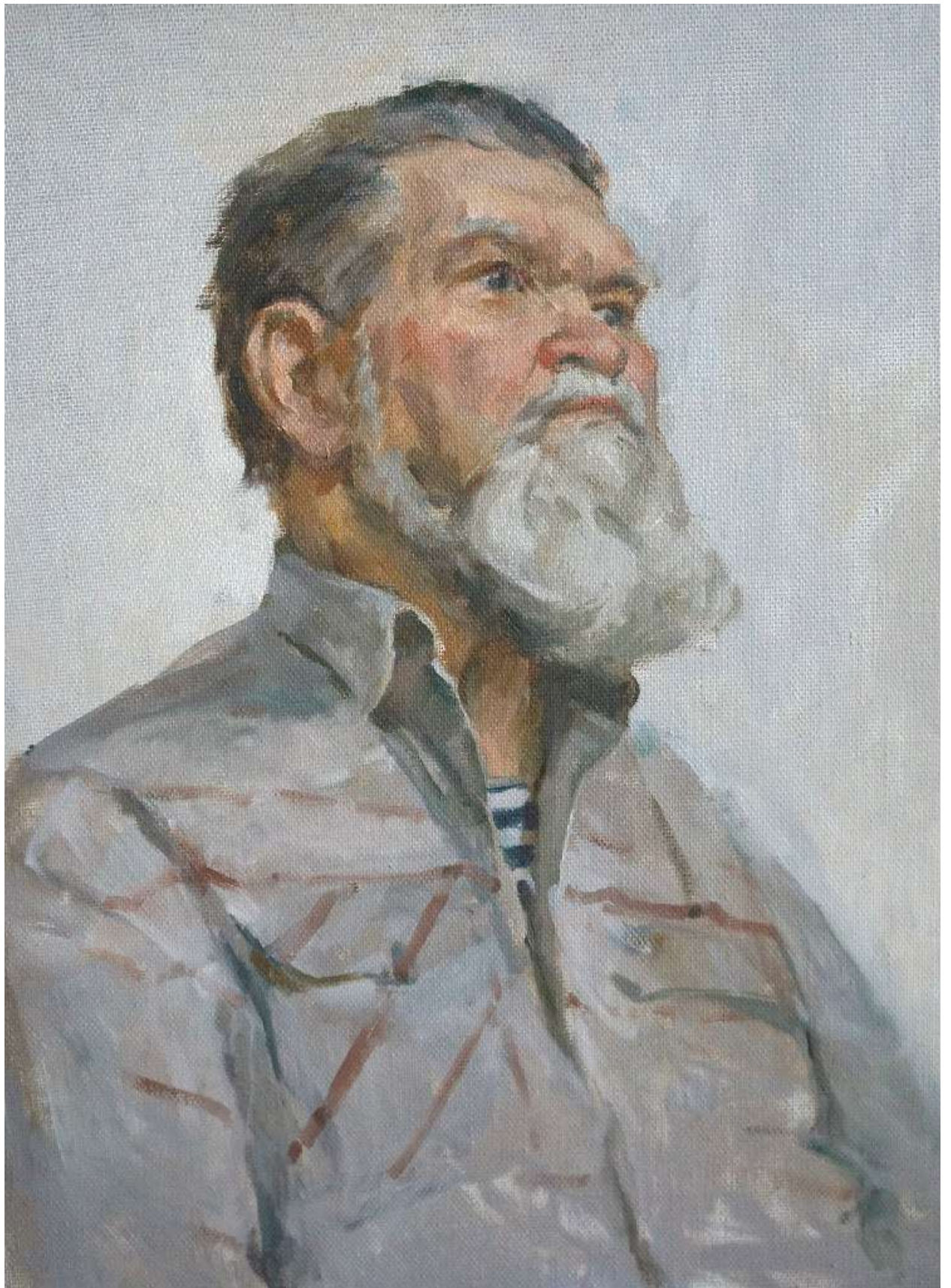
Бошнинг нисбати унинг ранги, тўқ ёки очроқ тусга эга эканлигини тўғри, аниқ топиб тасвирлаш иши ҳам муҳим аҳамият касб этади. Унда бошнинг ҳар бир қисми батафсил ишланишига қарамай умумий кўриниши яхлит қабул қилинишига эришиш тақозо этилади. Шундай ҳоллар ҳам учрайдики, унда талаба тасвир этилаётган бош тасвиридаги соя-ёруғликларни тўғри ишламай жуда тўқ ёки оч қилиб қўяди.



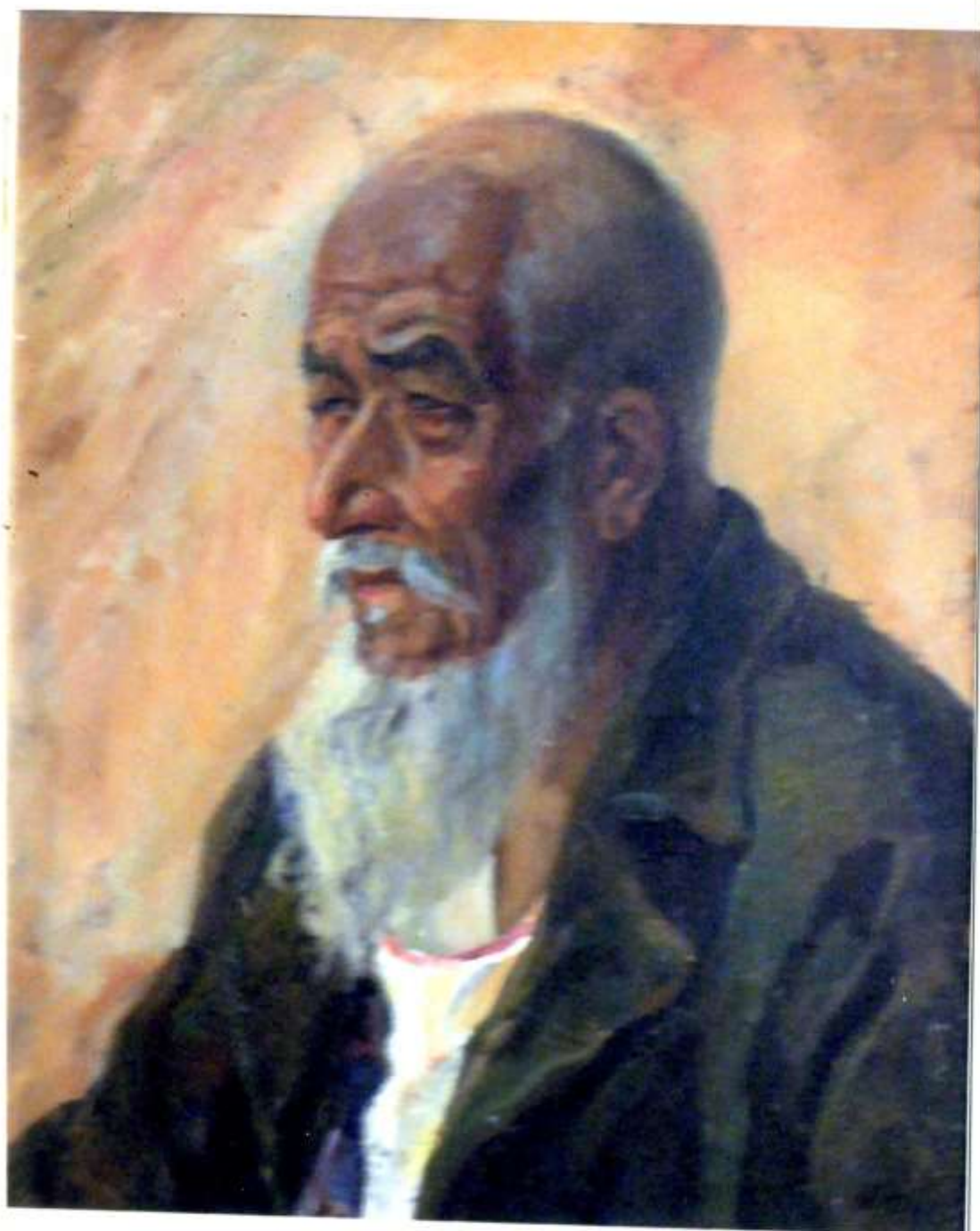
Бош тасвирини ишлаганда унинг қандай кўринишига таъсир этувчи композиция марказига ҳам кўп нарса боғлиқ. Композиция яхши топилган ва у тус, ранг, тўқ-ёруғ муносабатлари билан юзага чиқарилган бўлса, машқ-вазифа ижобий натижа бериши аниқ.³

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, машқлар фақат аудиториядаги ишлар билан чекланмаслиги керак. Уй ишларини тез-тез ва қунт билан адо этиш талаба билими ва тажрибасини оширишнинг муҳим омилидир.

³ Daniel Burleigh Parkhers- The Painter In Oil/ 119b







4-Мавзу: Одам боши тасвири (кекса аёл портрети)

Одам боши рангтасвирини ифодалаш энг мураккаб вазифалардан ҳисобланади. Чунки қуёшда қорайиб ранг олмаган одам териси жуда нозик ранг тусларида бўлади. Уни тасвирлаш, ранг-тусини ўхшатиб ифодалаш анча қийиндир. Кекса аёл портретини ҳар хил кўринишларини турли вазиятларда акс эттириш инсон танаси тузилиши, анатомияси, ўзига хос ўрганишни, пластик ечимини топишни тақозо этади. Шунинг учун чизилаётган одам кексами, ёшми гавдасининг конструктив тузилишини аввало қаламсуратини чизиб ўрганилиши керак. Бунинг учун майда қалам чизмалар, ранглавҳалар бажариш, шакл ва ранг-тус муносабатларини таҳлил қилиб ўрганиш лозим.



Шундан сўнг энг мақбул, чиройли, кўзга яхши ташланадиган жойдан туриб тасвирни матога тушириш бошланади. Унда гавданинг сатҳда жойлашиши композиция томонлари пухта ўйлаб чизилади. Рангда ишлаганда катта шакл, ранг уйғунлигига ҳам алоҳида зътибор билан қаралиши, мутаносиблик барча нарсада ўз аксини топиши керак. Улар эса кекса аёл бош тасвирининг ҳар бир бўлаги ранги, соя ёруғлигида намоён этилади.

Кекса аёл бош тасвирининг соя ва ёруғ жойларини яхлит қилиб ҳам тус, ҳам ранг жиҳатидан ишлаб чиқишдан бошланиб, ҳажмни кўрсатишга ёрдам берувчи унсурлар-яримсоя ва акс шуълаларни белгилаш билан давом эттирилади, бунда ранг колорити ҳам мувофиқ тарзда кўрсатилади. Айниқса гавданинг қорин ва бел қисмлари ранг жиҳатидан жуда мураккаб, нозик товланишли тусларга эгаллиги билан ажралиб туради. Уларни «нюанс»лар ёрдамида ишлаш мумкин. Бунда ҳам тус, ҳам ранг ўзгаришларининг салгина фарқи ҳам ҳисобга олинади. Одам танаси агар кийим билан тасвирланаётган бўлса, кийим тепа қисмлари шаклига монанд бурмалар ҳосил қилиб туриши ҳисобга олиб ишланади. Акс ҳолда унинг тагидаги бадан сезилмайди ва тана пластикаси бузулади.



Бунинг учун аввалдан матоларнинг қандай бурмаланиб туриши, натюрмортлар ишлаш жараёнларида ҳам яхши ўзлаштириб олингани қўл келади. Илгариги маърузаларда биз одам боши ва юзини қандай ишлаш кераклиги устида тўхталган эдик. Гавда тасвирини бажарганда одамнинг бош ва юз қисмлари бўйин ва бошқа аъзолар билан биргаликда, узвийликда тасвирланади. Шу томонига алоҳида эътибор қаратилиши мақсадга

мувофиқдир. Чунки уларни пластик ва қурилиш жиҳатидан боғлаб ифода этиш анча мураккаб бўлиб, саъй-ҳаракатлар талаб қиладиган машғулотдир.

Кекса аёл бош рангтасвирини қай йўсинда, қандай кўринишда ишламанг унда албатта қўл тасвирининг ўрни каттадир. Чунки қўл ҳаракатлари, туриш ҳолати орқали гавда, инсон танаси вазиятлари, ҳаракатли ҳолатлари яққол бўртиб кўринади. Қўл яхши акс этирилса тасвир эътиборли ва тўқис кўриниш касб этади.



Кийимли портретда қўл тасвири ҳатто инсоннинг «иккинчи юзи» деб ҳам аталиши бежиз эмас. У орқали инсон кайфияти, унинг ички руҳий кечинмалари ҳам бўрттириб кўрсатилиши мумкин. Шунинг учун қўлга иккинчи портрет сифатида қараб, худди инсон юзини қандай эътибор билан ишланса уни ҳам шундай диққат билан тасвирламоқ керак.⁴

⁴ М.Тошмуратов “Рангтасвир амалиёти” Ўқув услубий-қўлланма 2012й.

**2- СЕМЕСТР АМАЛИЙ МАШҒУЛОТИ УЧУН
ЎҚУВ-УСЛУБИЙ
МАТЕРИАЛЛАР**

1-МАВЗУ: ПОРТРЕТ (ЁРУҒЛИК ЁН ТАМОНИДАН)

Портрет ишлашни бир-бири билан узвий боғлиқ ҳолдаги бир нечта босқичларга бўлиш мумкин. Улар қуйидагилардир:

- 1.Бош тасвирини «гризайл» техникасида бажариш.
- 2.Бош тасвирини кундузги ёруғлик шароити муҳитида тасвирлаш.
- 3.Бош тасвирини сунъий ёритилган ҳолатини акс эттириш.
- 4.Бош рангтасвирини очик ҳавода «пленер»да тасвирлаш.



Юқорида айтиб ўтилганидек тасвир ишлашда чизилаётган нарсанинг туси (тон)ни тўғри акс эттириш, шунга мувофиқ рангини бериш муҳим аҳамиятга эга. Бош тасвирини ишлаш машқларида ҳам бу асосий нарсадир. - Бунинг учун аввал тасвирни тўқ-очлигини, шакл хусусиятларини топиб тасвирлашни ўрганиб олиш керак. Чунки ранг товланишлари, жилвадорлиги бунда иккинчи даражали ҳисобланиб туради. Бундай ҳолда мўйқалам ишлатиш техникаси, усулларини ҳам маълум даражада такомиллаштириб олиш имкони туғилади.

Бош тасвирини ўрганиш одатдагидек чизилаётган шахснинг ўзига хос томонларини «тадқиқ этиш»дан бошланади. Бунинг учун аввал қаламчизмалар, бир нечта қисқа-қисқа муддатли ранглавҳалар бажарилади. Битта рангда, кўпинча жигарранг «марс»ни ёки қора рангни оқ билан қўшиб ишланадиган тасвирда одам бошининг шакл, тўқ-очлик муносабатлари, фонга нисбатан қандай яхлитликда кўриниши, ундаги асосий қисмларнинг тархи белгилаб олинади. Ана шундай ёрдамчи иш бажарилгач асосий вазифани бошлаб, батафсил тасвирни ишлашга ўтиш мақсадга мувофиқдир. Узоқ муддатли тасвирда эса ҳар бир майда унсур ҳам эътиборга олиниб аниқ ишланади.⁵



Маълумки тасвир ишлаш хоҳ у қаламтасвир бўлсин, хоҳ рангтасвир бўлсин, академик усулда шартлари босқичларга бўлиб олиб борилади. Бундай бир-бири билан узвий боғлиқ ҳолда, методик кетма-кетликда фаолият юритиш ўқув-машқ вазифани муваффақиятли бажаришнинг омили бўлиб хизмат қилади.

⁵ Daniel Burleigh Parkhers- The Painter In Oil/ 129b



Бош рангтасвирини ишлаш албатта бир нечта ёрдамчи қаламлавҳалар ишлаб кўриш, жой танлаш, қиёфачи бошининг ўзига хос шаклий хусусиятларини ўрганишдан бошланади. Улардан унумли фойдаланган ҳолда матога бошнинг қаламтасвири чизилади. Қўйилманинг рангдаги кўриниши қандай эканлигини ҳам бир-нечта кичик ранг-лавҳалар ишлаб кўриш орқали тушунилади. Бунда унинг соя-ёруғлик муносабатлари, ранг хусусиятлари, яхлитлиги, катта шаклни белгилаб тусини ортик(фон)га нисбати қандайлиги аниқлаб олинади. Ана шу тайёрлаб, синчковлик билан машқ қилиб кўрилган қалам ва рангли лавҳалар ёрдамида асосий вазифа-академик иш муфассал бажарилишига эришилади.

Ўқув-машқ вазифа қуйидаги тартибда олиб борилади:

1. Бош ва кийим қисмларининг ёруқлик ва соясининг фонга нисбатан яхлитлигини катта шаклини топиш.
2. Шаклни қисмма-қисм барча бўлақларини ўрганиб, батафсил акс эттириб чиқиш.

3. Умумлаштириш ва тасвири тус-ранг ҳамда тузилиш «конструктив» жиҳатларини яхлит кўриниш ҳолатига олиб келиш.



Юқорида келтириб ўтганимиз уч босқичдан биринчиси аввалги амалий вазифаларни бажариш пайтида анча-мунча ўзлаштириб олинган бўлганлиги сабабли осон бажарилади. Кейинги икки босқич эса эндиги бўладиган машғулотлар натижасида ўрганилиши кўзда тутилган. Иккинчи босқичда асосан бошнинг барча муҳим ҳисобланувчи қисмлари алоҳида-алоҳида синчиклаб, ҳажми ва шаклини чуқур таҳлил қилган ҳолда иложи борича батафсил ишлаб чиқилади.

Аммо батафсиллик умумий катта шаклга ва катта ранг умумлашмаларига путур етказмаслиги керак. Ҳар бир кичик унсур ранги ҳамда шакли ишланар экан унинг катта ҳажмга ва умумий ранг гаммасига нисбати эътиборда ушлаб турилиши зарур шартлардан биридир.

2-МАВЗУ: ОДАМ БОШИ ТАСВИРИ (РАНГЛАР УЙҒУНЛИГИДА)

Одам боши ва гавдаси рангтасвирини ифодалаш энг мураккаб вазифалардан ҳисобланади. Чунки кийим ичида турадиган қуёшда қорайиб ранг олмаган одам териси жуда нозик ранг тусларида бўлади. Уни тасвирлаш, ранг-тусини ўхшатиб ифодалаш анча қийиндир. Одам гавдасини ҳар хил кўринишларини турли вазиятларда акс эттириш инсон танаси тузилиши, анатомияси, ўзига хос ўрганишни, пластик ечимини топишни тақозо этади. Шунинг учун чизилаётган одам кексами, ёшми гавдасининг конструктив тузилишини аввало қаламсуратини чизиб ўрганилиши керак. Бунинг учун майда қалам чизмалар, ранглавҳалар бажариш, шакл ва ранг-тус муносабатларини таҳлил қилиб ўрганиш лозим.



Шундан сўнг энг мақбул, чиройли, кўзга яхши ташланадиган жойдан туриб тасвирни матога тушириш бошланади. Унда гавданинг сатҳда жойлашиши композиция томонлари пухта ўйлаб чизилади. Рангда ишлаганда катта шакл, ранг уйғунлигига ҳам алоҳида эътибор билан қаралиши, мутаносиблик барча нарсада ўз аксини топиши керак. Улар эса гавданинг ҳар бир бўлаги ранги, соя ёруғлигида намоён этилади.

Одам гавдаси унинг соя ва ёруг жойларини яхлит қилиб ҳам тус, ҳам ранг жиҳатидан ишлаб чиқишдан бошланиб, ҳажмни кўрсатишга ёрдам берувчи унсурлар-яримсоя ва акс шуълаларни белгилаш билан давом эттирилади, бунда ранг колорити ҳам мувофиқ тарзда кўрсатилади. Айниқса гавданинг қорин ва бел қисмлари ранг жиҳатидан жуда мураккаб, нозик товланишли тусларга эгаллиги билан ажралиб туради. Уларни «нюанс»лар ёрдамида ишлаш мумкин. Бунда ҳам тус, ҳам ранг ўзгаришларининг салгина фарқи ҳам ҳисобга олинади. Одам танаси агар кийим билан тасвирланаётган бўлса, кийим тепа қисмлари шаклига монанд бурмалар ҳосил қилиб туриши ҳисобга олиб ишланади. Акс ҳолда унинг тагидаги бадан сезилмайди ва тана пластикаси бузулади.



Бунинг учун аввалдан матоларнинг қандай бурмаланиб туриши, натюрмортлар ишлаш жараёнларида ҳам яхши ўзлаштириб олингани қўл келади. Илгариги маърузаларда биз одам боши ва юзини қандай ишлаш кераклиги устида тўхталган эдик. Гавда тасвирини бажарганда одамнинг бош ва юз қисмлари бўйин ва бошқа аъзолар билан биргаликда, узвийликда тасвирланади. Шу томонига алоҳида эътибор қаратилиши мақсадга

мувофиқдир. Чунки уларни пластик ва қурилиш жиҳатидан боғлаб ифода этиш анча мураккаб бўлиб, саъй-ҳаракатлар талаб қиладиган машғулотдир.

Инсон гавдасини рангтасвирини қай йўсинда, қандай кўринишда ишланган унда албатта қўл тасвирининг ўрни каттадир. Чунки қўл ҳаракатлари, туриш ҳолати орқали гавда, инсон танаси вазиятлари, ҳаракатли ҳолатлари яққол бўртиб кўринади. Қўл яхши акс этирилса тасвир эътиборли ва тўқис кўриниш касб этади.



Кийимли портретда қўл тасвири ҳатто инсоннинг «иккинчи юзи» деб ҳам аталиши бежиз эмас. У орқали инсон кайфияти, унинг ички руҳий кечинмалари ҳам бўрттириб кўрсатилиши мумкин. Шунинг учун қўлга иккинчи портрет сифатида қараб, худди инсон юзини қандай эътибор билан ишланса уни ҳам шундай диққат билан тасвирламоқ керак.⁶

⁶ Абдуллаев С.А. “Рангтасивр асарида композиция муаммолари” Ўқув услубий қўлланма. Тошкент ТГИ. 1994й.

3-МАВЗУ: ОДАМ БОШИ ТАСВИРИ (МИЛЛИЙ БОШ КИЙИМИДА)

Одамнинг кийимсиз, яланғоч гавдаси, баданини рангтасвирда акс эттириш анча қийин иш. Бу ўқув - академик вазифани бажариш тасвир ишлашнинг деярли барча ёрдамчи босқичларини ўтилгач амалга оширилади. Яланғоч танани тасвирлашда унинг тайёргарлик босқичи, ранглавҳалар чизиш катга аҳамиятга эга. Чунки унда талабанинг қўйилмадан олган илк тасаввури, таассуротлари мужассам бўлиши маълум. Ранглавҳалар ҳам ўз навбатида қаламтасвир, тезкор чизгилар амалга оширилгач ишланади.



Улар кўпинча картонларга ишланиши мумкин. Бундай машқлар пайтида тасвир этилаётган одам қиёфасидаги умумий пластик ва рангга оид жиҳатлар, шу билан бирга яхлитлик масалалари тезкорликда ҳал этилиб бажарилади. Маълумки ранглавҳа унча кўп муддатда бажарилмайди, энг кўпида бир, баъзан эса икки сеанс ишланиши мумкин. Ана шунда одам қиёфасининг асосий ранг-туси, шакл хусусиятлари ишлаб олиниб ифодали тасвирланади. Маълумки, одам хона ичида, интерьерда бўлганда у ва ундан ҳар хил масофада жойлашган нарсалар ёки бошқа одамларнинг қиёфаси муҳит ҳолатига мувофиқ ўзгариб кўринади. Бунда тасвирни тасвир объекти

узоқ ёки яқин масофада жойлашганлигига қараб планларга ажратиб акс эттириш йўли қулайдир. Бундай иш ўқув қўйилмасида икки кишидан иборат композициявий вазифани ишлаш талаб қилинганда амалга оширилади.



Мураккаб композицияли, мавзули воқеабанд қўйилмаларни тасвирлаганда хона ичидаги ёруғлик қандай ҳолатда эканлиги муҳим роль ўйнайди. Чунки чизилаётган пайтда тасвир объектининг асосий қисмлари бўрттириб кўрсатилиши, асосий нарсалар юзага чиқарилиши, зарур эмаслари эса хирароқ акс эттирилиб узоқлаштирилиши талаб қилинади. Шундай муҳит ҳолатларини кўрсатиш албатта ранг-тусларни усталик билан ишлатишни, тажрибани тақозо этади. Ранглар мажмуининг ўзаро уйғунликда тиниқ-ёрқин ёки хира, туслари сўник қилиб тасвирлаш орқали ҳам мавзу моҳиятини, мазмунини очиб кўрсатиш мумкин. Бу ҳолда ранглар гаммасига, унинг маънодорлигига алоҳида эътибор қаратилади ва унинг «калити» топиб қўлланади.



Хулоса қилиб айтганда, тасвирий воситалар, имкониятлар жуда кўп фақат уларни ўз ўрнида усталик билан қўллашни билиш керак. Маҳоратни, назарий ва амалий билимларни ошириш учун кўп машқ қилиш, изланиш, меҳнатдан қочмаслик керак. Шунда ҳам ўқув машқлар, ҳам ижодий ишлар сифати кафолатланади. Бугунги талаба эртага нафақат яхши мутахассис рассом-педагог балки ижодкор-мусаввир бўлиб етишар, бу эса унинг интилишларига, ҳаракатига боғлиқ. Муҳими, талаба ўз ўқитувчиси томонидан қўйилган ҳар бир вазифани тўлиқ ва бекаму-кўст, виждонан бажариши лозим.⁷

⁷ Daniel Burleigh Parkhers- The Painter In Oil/ 156 b

4-МАВЗУ: ОДАМ БОШИ ТАСВИРИ (МУРАККАБ РАКУРСДА)

“Ракурс ҳолатни тасвирлашни ўрганишдан олдин бажариладиган бошни ён тамондан ва ракурс кўринишларда чизиш” топшириқларига “калла суягини турли кўринишларда тасвирлаш” топшириғи муқаддима бўлиши керак. Бу инсон бош тасвирига ўтишда ниҳоятда зарур. “Калла суягини турли кўринишларда” тасвирлаш бош суягининг тузилиш хусусиятлари ва унинг қисмларининг ўзаро алоқаларини ўрганишни назарда тутати.



Ушбу топшириқ калла суягининг турли кўринишларини ўрганишни тақозо этади. Унинг рўпарадан, тўртдан уч қисм кўриниши ва ён тараф ҳолати чизилади. Бу турли бурилиш ва ракурслар ҳамда бошнинг айрим қисмларининг табиатда жисм ва қоматнинг алоқасидан вужудга келувчи фазода юз берадиган қоидаларига бўйсунувчи жараёни ўзаро муносабатлиқни белгилаш қабиларга эътиборни қаратиш зарур бўлади.

Ракурс – табиатда жисм ва қоматнинг мураккаб ҳолати. Калла суяги рангтасвирини бажаришга қамроқ вақт ажратилади. рангтасвирни шошмай, шаклнинг фазодаги айниқса ракурсдаги ҳолатини яхшилаб кузатиб, кейин иш бошлаш керак. Бошнинг умумий кўриниши, унинг катталиги ва муносабатлигини белгилаб олгандан кейин, ўрта (симметрия) чизиқни аниқ

мўлжаллаб олиш зарур. Қош, кўз, бурун ва оғизни ифодаловчи чизиклар ўтказилади, уларнинг орасидаги масофа белгиланади, негаки бош ён тамонга бурилганда ва ракурсда бу чизиклар орасидаги масофа ўзгаради. Буларнинг барчасини чизмага киритиб ва мутаносибликни яхшилаб текширгандан кейин бошнинг айрим қисмларини аниқроқ ифодалашга киришиш мумкин.



Бунда уларнинг шаклини аниқ берилишига ва умумийлик хусусиятини назардан қочирмасликка ҳаракат қилиш зарур бўлади. Бошнинг ракурс ҳолатларида шакл бирон қисми юзасининг қисқариши ва бошқасининг катталашishi қандай рўй беришини доимо фикран тасаввур этиб бориш керак. Масалан, юқорига кўтарилган бошда вертикал жойлашган пешона, бурун, яноқларнинг қисқаришини кузатсак аксинча, горизонтал жойлашган кўз доиралари, буруннинг пастки юзаси, лаблар, жағ ва бошқаларнинг катталашishини кўрамиз. Бош пастга эгилганда бу қисмларнинг ҳолати шунга кўра ўзгаради. Суратни қоғоз юзасида жойлаштиришдан бошлаб тугаллашгача жисм ёки қомат тус устидаги ишлар давом этар экан, уни фақат шаклни аниқлаб тузиб олиш учун зарур бўлган даражадагина олиб борилади. Кўпроқ вақт ажратиладиган учинчи босқичда ранг жиҳатдан бажариладиган ишлар шаклни яқуний ифодалашга хизмат қилади ва ҳаққоний тасвир ҳосил қилинади.

Симметрия (ўрта чизик) – рассомликда инсон юзи тасвирида профил чизиғи деб ҳам аталади. Калла марказидан ўтувчи чизикқа доимий кўз ташлаб текширадиган ёрдамчи восита сифатида инсон характери аниқлашда аҳамияти катта.



Ўқув топшириқлари, барча босқичларда вақти-вақти билан калла суягига мурожаат қилиб туриш, бошнинг маълум вазиятидаги ҳолатидан лаҳзалик чизмалар, ранглавҳалар ва хомаки нусхалар ишлаб бориш бош тасвирини бажаришда яхши натижалар беради.

Бадий таълимнинг пастки курсида бажариладиган топшириқлар талабалар олдида кейинги курсларда қўйиладиган мураккаб вазифаларни бажаришларига замин тайёрлаб, тасвирланаётган инсон образи ечимларига ижодкорлик билан ёндашишлари, ҳамда психологик мақсадларни амалга оширишларига катта ёрдам беради.⁸

⁸ О.Муинов “Рангтасвир” Ўқув-қўлланма 2007 й.

ГОЛАССАРИ

№	Инглиз	Рус	Ўзбек	Маъноси
1	аплисатион	апликация	апликация	театр тюлига матолар тикиб ёки элимлат? безак тайёрлаш усули.
2	пропертиес	бутафория	Бутафор санъати	сахна учун сўний буюмлар яшаш усули.
3	драперй	драпировка	драпировка	материални букиб йиғиш.
4	инвоисе	фактура	фактура	- безакларга ишлов берганда сунний бургмалар ҳосил қилиш,
5	баскгроунд	фон	фон	сахнанинг орқа томони кўриниши.
6	макеуп	грим	грим	Актёр юзини образ асосида бўйаш
7	приминг	грунт	грунт	Безакларга ишлов беришдан олдин суриладиган ёғоч элим аралаштирилган бўтқа.
8	инвенторй	инвентарь	инвентар	спектаклда ишлатиладиган безаклар, буюмлар, жиҳозларни ҳисоб китоб қилиш ҳужжати.
9	фраме	каркас	каркас	ковурға.
10	ссенес	кулис	кулис	сахнанинг чап ва ўанг томонига илинадиган пардалар
11	мастис	мастика	мастика	ёғли, гипс, бур, қоғоз, пластик қоришмаси.
12	инсталлатион	монтаж	монтаж	спектакл безакларини сахнага қуриш
13	виiew	понорама	понорама	сахнанинг орқа қисмини ярим доира шаклида тўсиб турувчи мато.
14	Фоам руббер	пороалон	пороалон	синтетик юмшоқ хомашё
15	стйрофоам	пенопласт	пенопласт	пўкак.
16	перспестиве	перспектива	перспектива	сахнада безаклами кетма-кет қуриш.
17	таблет	планшет	планшет	ёғоч пол қилинган сахна кўриниши.
18	пластис	пластик	пластик	суний фанер.
19	премиере	премьера	премьера	асами биринчи марта сахнага қўйилиши.
20	прожестион	проекция	проекция	сахна экранида фотоҳужжатлами намойиш қилувчи апарат
21	пропс	реквизит	реквизит	сахна анжомлари, кийим, бутафор ва бошқа атрибутлар
22	релиеф	рельеф	рельеф	безакларда ишлатиладиган бургма санъат
23	среам	смета	смета	сахна жиҳозларига кетадиган моддий харажатлар ҳисоб-китоб ҳужжати.
24	мачине	станок	станок	сахна супаси
25	Стаинед-гласс window	витраж	витраж	ойнага, тетар тюлига босмаҳона бўёқларида безаклар тайёрлаш усули.
26	асрийлате	Акрилат	Акрилат	бўёқламинг замонавий янги тури
27	анилине	Анилин -	Анилин -	сахна безакларига пуркаладиган

				сиёхли бўёсж
28	эксплоитацион	эксплуатация	эксплуатация	- безаклар, реквизитлардан фойдаланиш
29	Стреч фабрис	эластик	эластик	сунъий эгиловчан синтетик хом ашё
30	Воркинг галлерей	Рабочая галерея	Иш галереяси	ишчилар юрадиган осма кўприк.
31	сонструсион	Конструктив	Конструктив	ўзак асосий қисм (ёғоч, темир, қурилмалар
32	инсталляцион	Монтаж	Монтаж	спектакл безакларини сахнага қуриш
33	оверхед	Накладной	Накладной	спектаклга сарфланган харажатлар хужжати
34	плексиглас	Оргстекло	Оргстекло	сунъий синтетик ойна
35	рампы	Пандус	Пандус	қия текислик яратувчи станок тури
36	Шеет мусис	Пар*тигура	Пар*тигура	спектакл давомиди иштироқ этувчи ёруғлик шуълалари мажмуаси
37	павилион	Павилон	Павилон	Павилон - сахнада уй-жой қурилмалари
38	пистол	Пистолет	Пистолет	сахнанинг керакли жойига ёруғлик бравчи электр чирок
39	Ред линее	Красная линия	Қизил чизиқ	томошабин пардаси осиладиган жой
40	репетицион	Репетитсия	Репетитсия	актёрлар машқи.
41	сестиион	Сексия	Сексия	- зина қисмлари
42	спотлихтс	Софит	Софит	- сахна чироқлари
43	Супер блинде	Супер штори	Супер парда	спектакл сахнада кетаётган пайтда осиладиган ижро парадаси.
44	Аудиенсе’’с блинде	Зрительские шторк	Томошабин пардаси	антркт пайтида ёпиладиган парда
45	холд	Трюм	Трюм	сахна тагидаги ҳона ёки қуйи сахна
46	тулье	Тюль	Тюль	- сахнага осиладиган шаффоф тўр парда.
47	Винние ресервоир	Винипласт	Винипласт	- театр безакларида ишлатиладиган синтетик хомашё тури.
48	лихтинг	освещения	Ёритиш галереяси	- ёритиш чироқлари ўматилган майдон
49	баск	Задник	Задник	- сахна ортини тўсиб турувчи парда
50	темплате	Шаблон	Шаблон	- андоза
51	поскет	Чўнтак	Чўнтак	- сахнага туташган безаклар турадиган хоналар, чап ва ўнг тамонларда.
52	ассент	Акцент	Акцент	(лотинча сўздан. Ассентус - урғу) - Тасвирий санъатда ранг, тус, чизиқ ёки буюм, шаклнинг, чехрани тасвирий санъатда ранг, тус, чизиқлар ёрдамида урғу беришдир.
53	абстракт	Абстракционизм	Абстракционизм	мавҳум санъат асарларини уз

				ичига олган бадиий йўналиш.
54	галлерй	Галерея	Галерея	-тасвирий ва амалий санъат асарлари сақланадиган ва кўргазмалар ўтказиладиган махсус бино. Маълум асарлар туркуми ҳам тушунилади. Масалан, пор трет галереяси.
55	тоне	Тон	Тон	(тус, ранг)- (французча-тон- бўёқ бериш)- натурадаги буюм (предмет) ва санъат асаридаги рангга хос ёрқинлик, равшанлик даражаси
56	детайл	Деталь	Деталь	(ф ранцузча - детайл - муфассаллик, мукаммаллик): 1) элемент; 2) характерли қисм мукаммаллиги; 3) тасвирдаги унча аҳамиятли бўлмаган қисми; 4) фрагмент.
57	аутополиграфия	Автолитография	Автолитография	рассом ўз асарини тошбосма усулида ишлагани
58	сарман	Ватман	Ватман	-рассомчилик ва чизмачиликда ишлатиладиган қалин, олий нав қоғоз.
59	опцион	Вариант	Вариант	(лотин сўзидан - ўзгарувчан) - санъат асарининг муаллиф томонидан такрорланиши. Шунингдек композиция, картина ранг ечимига, қомат ҳаракатига, қўл ҳаракатига ўзгариш киритиш. Сюжетли композицияда маъно(тема)ни сақлаган ҳолда тасвирларни ўзгарган ҳолати.
60	буст	Бюст	Бюст	-одамнинг кўкрагигача тасвирланган қайкали.
61	генре	Жанр`	Жанр	(ф ранцузча - генре тур) - тасвирий санъатда мавзу ўхшашлигини бирлаштирувчи тушунча. Рангтасвирда: натюрморт, интерьер, пейзаж, портрет, сюжетли картина (маиший, тарихий) турларидир.

Фойдаланиладиган адабиётлар руйхати

1. Virgil Elliott Traditional Oil Painting
2. Stacey Goerge Artists Living With Art
3. Noel Gregory , James Horton Oil Painting: Step by Step
5. Xudayberganov R.A. “Kompozitsiya”. O’quv qo’llanma. T.: “Sharq” 2007.
– 203 b.
6. Тошмухамедов М. Рангтасвир. (Олий ўқув юрти, “рангтасвир”
йўналиши учун ўқув
кўланма)
7. Абдуллаев С. А. “Дастгохли рангтасвирда композиция муаммолари”,
Ўқув
кўлланма. Т.: ТГИИ, 1996. – 75 б.